

En homenatge a les víctimes dels bombardejos de Mollet

M. Àngels Suárez i González
Historiadora

1. INTRODUCCIÓ

No volíem deixar passar el 70è aniversari dels bombardejos sobre el poble de Mollet sense dedicar-li unes línies.

Aquest episodi de la Guerra Civil Espanyola és un altre dels aspectes de la nostra història que ha estat silenciada, malgrat ser un dels records més impactants per a la gent que el va viure.

El fet que qualsevol ciutat o poble, sense ser front de guerra, es convertís en objectiu militar, podent ser bombardejat, creava una situació d'inseguretat, de perill i de por, que actuava apropant el terror de la guerra a la reraguarda. Les bombes podien matar qualsevol persona, totes elles víctimes civils innocents. Les escoles, les fàbriques, els mercats, els trens, els habitatges, les botigues, els carrers... tot podia convertir-se en blanc de l'aviació militar.

Si bé es diu que l'objectiu de l'aviació feixista eren punts estratègics de guerra, el cert és que en moltes ocasions van fer més danys civils que militars. Els objectius marcats havien de ser les centrals hidroelèctriques per tallar el subministrament elèctric, les indústries d'energia i material de guerra per paraitzar l'activitat industrial, els dipòsits de combustible, les vies de comunicació, les estacions i ports per impedir els subministraments... és a dir, tot el que pogués colpejar l'economia de la reraguarda.

A Catalunya el nombre de víctimes ocasionades pels bombardeigs, segons augmenten els estudis sobre aquest tema, va a més. Es compten unes cinc mil persones que moriren a conseqüència de les ferides ocasionades per les bombes llançades per l'aviació franquista. D'aquest total, aproximadament la meitat moriren a Barcelona capital. A més dels morts, però, hem de tenir en compte la quantitat de ferits que l'aviació va provocar, que no baixa de set mil persones. Parlem de 137 poblacions catalanes bombardejades i alguns d'aquests pobles o ciutats ho van ser en múltiples ocasions sense que hi hagués cap motiu

Mollet. Estació de França. La línia del ferrocarril va ser un dels objectius militars més bombardejats.

que ho justificués, com és el cas de Sant Feliu de Guíxols que patí trenta-nou bombardeigs al llarg de la Guerra¹.

A la nostra comarca, al Vallès Oriental, l'actuació de l'aviació feixista va segar la vida de 309 persones, de les quals 24 corresponen als bombardejos de Mollet. És precisament ja al final de la guerra civil a Catalunya, al gener de 1939, quan es pateix el major nombre de bombardejos. Sis poblacions, dels quaranta-tres municipis de la comarca són atacades: Mollet, Granollers, les Franqueses, Cardedeu, la Garriga i Sant Celoni; les bombes seguen la vida de setanta persones en aquest mes. Abans, l'any 1938, havien tingut lloc dos bombardeigs: el del 8 de gener a Mollet, on va haver-hi 16 víctimes, i el del 31 de maig a Granollers on van morir 224 persones.

2. EL PAPER DE L'AVIACIÓ A CATALUNYA

A l'inici de la Guerra Civil ningú imaginava que l'aviació pogués intervenir bombardejant les poblacions civils. Primer perquè aquesta estratègia d'atemorir la població civil bombardejant-la era nova i, per tant, inesperada; i segon, perquè l'aviació espanyola era escassa i poc desenvolupada, per tant no se li donava gaire importància. Però aquí l'ajuda estrangera jugà un paper molt important: Itàlia i Alemanya lluiten amb la seva aviació al cos-

1. Especialment castigada resultà la població de Sant Feliu de Guíxols que és bombardejada en trenta-nou ocasions durant la Guerra i rep al voltant de cinc-centes bombes que destrueixen uns sis-cents edificis d'un total de 2.900.

tat del bàndol feixista, de manera que els atacs aeris sobre Catalunya van ser obra, quasi en la seva totalitat, de l'aviació de Mussolini i Hitler.

Itàlia va contribuir amb la *Legionaria Italiana*, que envià un total de 764 avions, entre ells, el més conegut és el Savoia S-81, que eren trimotors que podien portar una càrrega de 2.000 kg. de bombes i volar a una velocitat de 340 km/h².

L'aviació italiana va fer servir com a base aèria l'illa de Mallorca, que va ser tota la guerra en mans de les tropes feixistes. Aquesta proximitat amb la costa catalana –estava a només mitja hora de vol de Catalunya– explica que la majoria dels atacs aeris sobre el litoral català i els nuclis urbans fossin obra dels italians.

Alemanya va enviar la *Legió Cóndor*, amb 277 avions, dels quals destaquem l'Heinkel H-111, amb una velocitat de 430 km/h, que duia tres metralladores i una càrrega de 1.500 kg. de bombes.

Si no hagués estat per la intervenció d'aquestes potències estrangeres, els bombardejos mai no haurien estat un malson per a la població catalana de la reraguarda.

Per defensar-se de l'atac dels avions feixistes, el govern republicà va tenir dos tipus de respostes: per una part, va organitzar una defensa activa que consistia en atacar els avions enemics i, per una altra, una defensa passiva que va consistir en prendre mesures per tal de protegir la població dels bombardeigs, bàsicament amb la construcció de refugis.

3. CATALUNYA ORGANITZA LA DEFENSA ACTIVA

3.1. ELS AERÒDROMS REPUBLICANS

Quant a la defensa activa d'atacar els avions enemics, l'estratègia de l'aviació republicana fou essencialment defensiva, perquè la República comptava amb pocs mitjans, tant pel que fa al nombre d'avions com de bateries antiaèries.

De fet, abans de la guerra, a Catalunya només hi havia dues bases aèries militars: el camp d'aviació del Prat del Llobregat i l'Aeronàutica Naval de Barcelona. La Conselleria de Defensa de la Generalitat va haver d'improvisar tota una xarxa d'aeròdroms des dels quals pogués operar l'aviació republicana; es van construir fins a un total de noranta camps d'aviació, dispersats per tota la geografia catalana. Molts d'aquells aeròdroms van ser simples camps de conreu aplanats³.

Els aeròdroms més famosos i actius de Catalunya van ser els dels plans del

2. SOLÉ I SABATÉ, J. M. I VILLARROYA, J. *España en llamas. La guerra civil desde el aire*. Temas de Hoy. Madrid, 2003 pàg. 16
3. POBLET, Francesc. "Els camps d'aviació", dins de SOLÉ SABATÉ, J. M. I VILLARROYA, Joan. "Breu Història de la Guerra Civil a Catalunya". Pàgs. 605-609.

Penedès, coneguts com “el vesper de La Gloriosa” que era el nom amb què es coneixia l’aviació de la República durant la Guerra⁴. Se n’hi van habilitar quatre camps, entre els quals hi havia el del Vendrell i el dels Monjos.

Al Vallès Oriental sabem que hi havia tres camps d’aviació. Un va ser l’antic camp d’aviació de Rosanes, ubicat al Pla de Llerona, de propietat privada, que fou requisat i destinat a l’ús militar per part de les esquadretes de l’aviació republicana l’any 1937. Aquest camp havia estat construït l’any 1935 com a camp d’aviació privat, per al propietari de la casa Mercedes de Barcelona, Esteve Fernández, que l’utilitzava per arribar amb la seva avioneta a la finca d’estiueig que tenia a la Garriga. El camp tenia unes mides de 1.200 m de llargada i 250 m d’amplada i va arribar a disposar d’una flota de deu avions operatius⁵.

Un altre aeròdrom dins de la xarxa del Vallès era el camp de vol de Cardeu. Es tractava d’un terreny d’1 Km de llargada per 600 m. d’amplada. Al seu voltant es van fer nou refugis que van quedar camuflats pels boscos. Va començar a funcionar a partir de la primavera de 1938 i feia tasques de protecció i vigilància de la ciutat de Barcelona. Va estar operatiu fins al gener del 1939 en què trobem una esquadra de *Xatos* que operava intentant defensar Barcelona⁶.

El tercer i darrer camp del Vallès Oriental en entrar en funcionament va ser el de Montmeló, que es va construir també l’any 1938 per part de la Jefatura de Obras de la República sobre l’espai que avui dia ocupen els polígons del Congost, el Raiguer i Can Parellada⁷.

Un altre aeròdrom proper a Mollet va ser el de Sabadell, que va jugar un paper força important ja que s’hi van instal·lar els tallers de l’Aeronàutica Naval. Es van arribar a construir un total de 230 avions Polikarpov I-15, coneguts amb el nom de *Xato*. També va servir com a escola de pilots i es va ampliar amb un annex a Castellar.

Malgrat el nombre d’aeròdroms que es van posar en funcionament, l’actuació de l’aviació republicana va ser escassa i deficient. En general, l’acció dels caces republicans per tal de dissuadir, amenaçar o atacar directament les esquadres enemigues va ser totalment insuficient. Els avions republicans van fer comptades aparicions en la defensa de les ciutats, perquè les necessitats del front sempre s’imposaven sobre la defensa de la població civil.

4. Més tard alguns l’anomenarien *l’Aviació Sofrida i Heroica*.

5. GARRIGA, Joan, i NAVARRO, Eduard. “Les Franqueses del Vallès: els anys de la Segona república (1931-1939)”. Col·lecció Les Franqueses, núm. 7. Ed. Patronat Municipal de cultura i Educació de les Franqueses, 2008.

6. GINJAUME, Ricard. “Un poble, una guerra. Cardedeu 1936-1939”. Lauro, 29. 2n semestre 2005.

7. En David Gesalí ha fet un estudi de recerca històrica per a l’Ajuntament de Montornès per tal d’estudiar el camp d’aviació de Montornès-Montmeló.

3.2. LA DEFENSA ANTIAÈRIA

Una altra arma en la defensa activa de la població civil van ser els canons antiaeris, situats en punts estratègics per disparar contra els avions en cas d'atac. El nombre dels antiaeris amb els quals es comptava eren pocs i, per tant, només es van instal·lar a llocs de fàcil defensa i amb un alt risc de ser bombardejats. Van actuar com a defensa en algunes ciutats i en diferents punts de la costa, com Barcelona, Sta. Coloma, Badalona, Castelldefels, Sitges, Tarragona, Lleida, Roses, Palamós, Portbou, Puigcerdà, Reus i Tortosa. A Barcelona, els canons antiaeris es van col·locar als turons, a Montjuïc, Sant Pere Màrtir i el Carmel,⁸ tots ells apuntant al Mediterrani.

A Mollet es parla que, al final de la guerra, quan l'exèrcit republicà ja anava de retirada, durant el bombardeig del 25 de gener de 1939 van actuar uns canons antiaeris; hi havia dos camions carregats amb dues metralladores de quatre canons cadascuna al pati del magatzem de construcció de cal Pagès al carrer Berenguer III, que haurien disparat contra els avions que van bombardejar Mollet⁹. Al camp de conreu d'en Bonaventura Busquets Palau, al turó

Farinera Moretó. A prop de la Farinera es van instal·lar uns antiaeris al final de la guerra, a la retirada de l'exèrcit republicà. *L'ABANS, Mollet del Vallès. Recull fotogràfic 1870-1965*, Efadós.

8. PUJADÓ, Judit. "El llegat subterrani. Els refugis antiaeris de la Guerra Civil". Ara Llibres. Barcelona, 2008. Pàg. 23.
9. Segons testimoni d'en Jaume Boix i Pujol i d'en Joaquim Bernal Arboix (15/X/08). En Jaume Boix ens conta que, a l'atac del 25 de gener, l'artilleria que hi havia a cal Pagès va disparar sobre els avions que sobrevolaven Mollet i això va provocar que dos avions abandonessin la formació per tornar sobre Mollet i atacar la zona dels antiaeris.

davant de la Farinera Moretó, també es van instal·lar tres antiaeris dirigits cap a Barcelona, lloc de procedència dels avions¹⁰.

El resultat és que la defensa antiaèria, durant tota la guerra, no va ser suficient ni apropiada. Calien més i millors armes i avions; la prova és que pocs avions feixistes van ser abatuts.

Mentre que la defensa republicana de la població civil cada vegada va ser més escassa per poder disposar de més efectius als fronts de guerra, els atacs per part de l'aviació feixista al llarg de la guerra van anar cada vegada a més.

4. LES CIUTATS MÉS CASTIGADES

Es bombardeja per mar des dels vaixells: el creuer *Canarias*, el vaixell *Almirante Cervera* o el vaixell italià *Eugenio di Savoia*, i per l'aire, amb l'aviació italiana i alemanya.

El primer bombardeig sobre una població catalana, Roses, és precisament des d'un dels vaixells, el *Canarias*, el 30 d'octubre de 1936, però també la primera vegada que es bombardeja Barcelona (13/2/37) o Tarragona (14/4/37) és des del mar. Les poblacions situades a la costa són les més castigades pels bombardeigs per la seva localització.

A l'interior de Catalunya, la ciutat de Lleida va patir el primer bombardeig el 2 de novembre del 1937. Fou un dels atacs més cruels de l'aviació alemanya. Aquell dia, a les 4 de la tarda, la ciutat va ser bombardejada per nou trimotors alemanys Heinkel, que van deixar caure en quatre o cinc minuts 13.600 quilos de bombes. Al camí triat per bombardejar no hi havia cap possible objectiu militar, van ser els carrers principals de la ciutat: la plaça de Catalunya, el carrer Blondel, el carrer Major, la plaça de la Sal, la rambla de Ferran... Després de fer una primera passada van tornar a sobrevolar la ciutat bombardejant i metrallant de nou. Un dels punts on van ocasionar més víctimes va ser el Liceu Escolar: d'entre les runes van treure els cossos de 61 nens, només en van quedar amb vida el mestre i dos nens que al moment de l'atac estaven escrivint a la pissarra.

Davant del nombre de víctimes tan esgarrifós, l'oficial major del registre de Lleida va rebre l'ordre de fer les inscripcions (que recorda que eren entre 250 i 300) en un llibre a part: aquest llibre el van fer desaparèixer a la postguerra, com també van fer desaparèixer dels arxius i de l'hemeroteca de Lleida els diaris UHP dels dies 4 i 5 de novembre que publicaven les llistes nominals de 173 morts¹¹.

10. Segons testimoni d'en Joan Busquets Pi (12/IX/08)

11. BARALLAT, Mercè. "Els bombardejors a la ciutat de Lleida". Dins de SOLÉ I SABATÉ, J. M. i VILLARROYA, J. Breu història de la Guerra Civil a Catalunya. Edicions 62. Barcelona, 2005. Pàgs. 587-591.

A finals de l'any 1937, l'aviació italiana de Mallorca augmenta i els bombardeigs sobre les ciutats catalanes es fan cada cop més freqüents.

L'any 1938 va començar malament per a la població catalana, a l'increment de l'aviació italiana se suma l'avanç de les tropes feixistes cap al Principat: després de l'ofensiva de l'exèrcit feixista al front d'Aragó, el front de guerra s'apropa i els bombardeigs s'intensifiquen.

Barcelona fou la primera ciutat en patir l'augment dels bombardeigs. Al llarg del mes de gener de 1938 fou bombardejada vuit dies i hi van morir unes 600 persones. El dia 8 de gener del 1938 les bombes afectaren els barris de Poblenou i Guinardó amb la mort de 18 persones; era el mateix dia que van bombardejar Mollet. Per als barcelonins, però, el pitjor dia va ser el 30 de gener, quan els avions italians Savoia S-79 van deixar caure unes seixanta bombes, que van causar més de 200 víctimes. Una part d'aquestes víctimes, la majoria nens, van trobar la mort al refugi de la sagristia de l'església de Sant Felip Neri,¹² on avui encara es poden veure les marques a la façana exterior¹³.

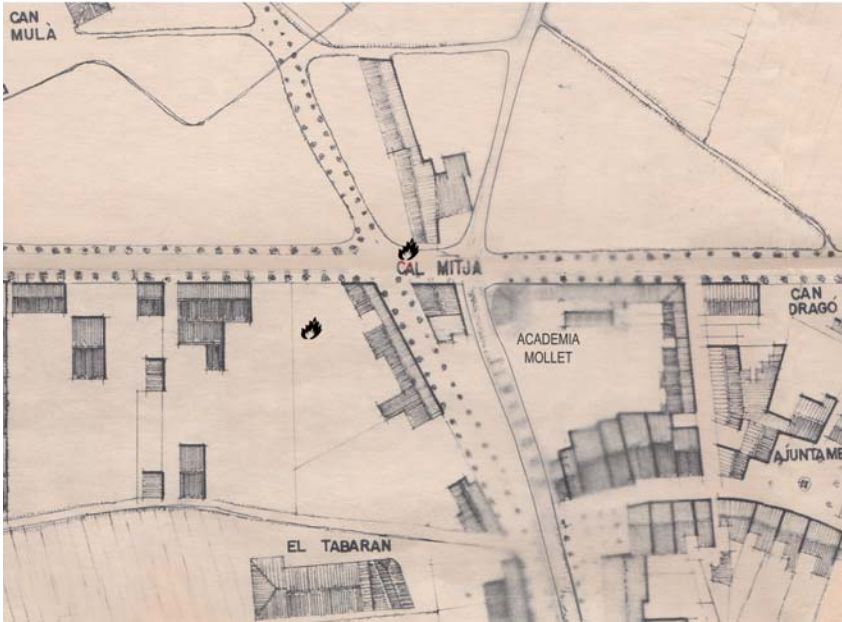
4.1. MOLLET, EL BOMBARDEIG DE 1938

El dissabte, 8 de gener de 1938, és bombardejada la ciutat de Mollet. Serà la primera ciutat del Vallès Oriental en patir els bombardeigs. Tal com diem, aquell mateix dia Barcelona estava sent bombardejada per avions italians.

A Mollet eren cap a les 17.30 de la tarda quan els avions que venien de Barcelona van deixar caure una bomba sobre els Quatre Cantons, que va tocar una cantonada de la teulada de la casa de cal Baster per acabar esclatant al terra, provocant un incendi i ocasionant diversos ferits i morts als carrers Durruti i Fermín Galan (actualment Berenguer III i Burgos respectivament).

Aquesta bomba va fer molt de mal perquè els Quatre Cantons era una cruïlla molt freqüentada, tant per ser el principal lloc de pas, com perquè en aquesta cantonada tenien parada els autobusos que anaven cap a Barcelona. A més a més, hi havia el Sindicat de Rabassaires, on anaven els pagesos a buscar els productes per plantar i també hi havia una botiga de queviures. El resultat va ser terrible: hi van perdre la vida setze persones¹⁴:

12. SOLÉ I SABATÉ, J. M. i VILLARROYA, J. "España en llamas. La guerra civil desde el aire". Temas de Hoy, Madrid, 2003. Pàg. 153.
13. Fins fa poc aquestes marques les atribuïen als afusellaments dels republicans contra facciosos.
14. Algunes fonts fan constar que en Marià Sánchez Tortosa, natural de València i resident a Barcelona, va morir al bombardeig de Mollet. El Registre de l'Hospital de Sant Pau especifica que va morir al bombardeig del Guinardó que, com hem dit, es va produir el mateix dia 8 de gener.

Les dues bombes que van caure als Quatre Cantons (plànol elaborat per Glòria Arimon a partir del plànol de 1914 de l'Arxiu Històric de l'Ajuntament de Mollet del Vallès).

Als Quatre Cantons es va patir el primer bombardeig de Mollet. Arxiu Vilà-Armadans

L'Anna Pi Baró, que havia anat a comprar a ca la Carmeta junt amb un dels seus fills, mentre el pare es quedava a la barberia de cal Puig. Poc després, pare i fill es van trobar al carrer, però la mare ja era morta¹⁵.

L'Enriqueta Llonch Padró de cal Tòfol. La van ferir mortalment al portal de casa seva, a Cal Baster. Havia sortit de casa amb el seu fill de 13 mesos en braços, en Josep Bancells, que en va resultar ferit. Tots dos van ser traslladats a Sant Pau. La mare morí dos dies més tard i el nen es va salvar, però va guardar tota la vida el record de la metralla al seu cos¹⁶.

L'Enric Rosés Bruzos, el metge, que va trobar la mort juntament amb el seu fill de 4 anys, anomenat també Enric. Afortunadament, la seva filla, que també els acompanyava, va resultar il·lesa¹⁷.

Els mecànics Mariano Careta Pou i Miquel Montsant Planas¹⁸, que treballaven plegats en una indústria de guerra de Poblenuu i conversaven a la porta de casa d'en Mariano quan es va produir l'atac¹⁹. Un altre mecànic, que també morí va ser Ignasi Ribas Camins.

L'Anita Tomás Ventura, embarassada de 8 mesos, que venia, amb sa mare, de buscar la trona per al seu bebè quan la mort la va sorprendre²⁰.

En Josep Vives Borrell, un jove de Sant Fost de només 14 anys que juntament amb la seva germana, la Teresa, havien baixat caminant des de Sant Fost per anar a buscar a l'estació del Nord a sa mare, que havia anat a buscar arròs a Amposta. Quant passaven pel carrer Berenguer a l'alçada de la perruqueria de cal Puig els va tocar l'explosió de la bomba, que va matar en Josep i va ferir lleument la Teresa²¹.

Curiosament, a uns metres dels germans Vives, es trobava Rafael Blasco Tello, veí dels nois, que estava amb el seu fill fent cua al Sindicat per comprar patates per plantar quan la bomba el va matar²².

15. Segons testimoni d'en Joan Busquets Pi. 12/9/2008

16. Segons testimoni d'en Josep Bancells Llonch. Entrevistat per la Glòria Arimon .

17. En Joan Abelló, al llibre: "JOAN ABELLÓ". Josep Masats, Joan Iriarte. Àmbit Serveis Editorials, S.A. Barcelona 2000. Pàg. 31 testifica: "Un día que estaba jugando una partida de billar con el médico del pueblo, el doctor Rosés, las sirenas alertaron que se acercaban aviones enemigos. El pintor se acurrucó, como siempre, debajo de la mesa, y el médico, en contra de lo que tenía por costumbre hacer, se marchó a su casa".

18. En Miquel Montsant estava casat amb la Montse Barnils, que també perdria el seu germà, en Rafael Barnils, al bombardeig de l'any següent.

19. Segons testimoni d'en Ramon Careta Pou. 30/X/2008

20. Segons testimoni d'en Ramon Coll Llenas. 4/XI/2008. I també de la Paquita Naqui Molins. Entrevista de la Glòria Arimon 22/9/2008.

21. Segons testimoni de la Teresa Vives Borrell. 24/X/2008.

22. Les persones que la bomba va atrapar són les que feien cua, es veu que era el temps per plantar patates. Hi havia molta gent fent cua per entrar-hi i a aquesta gent els va agafar la bomba. Segons testimoni de la Teresa Vives Borrell. 24/X/2008.

També van morir la Maria Figueras Marimon, en Joan Casals Concabello, l'Elisa Damunt Rabassó, casada amb el Vicenç Tarragó, en Narcís Genis Busquets, l'alcalde de Riells del Fai, en Josep Prat Mas, que havia vingut a comprar al Sindicat i ja marxava amb el seu carro quan va esclatar la bomba que el va ferir de mort i en Joan Falguera Vilardell, un pagès de la Casilla que també es trobava comprant al Sindicat²³.

D'altres van tenir més sort i només van resultar ferits. És el cas de la Francisca Busquets Bonvilà, de 13 anys, que havia anat a comprar a ca la Carmeta i que es va adonar que estava ferida al braç esquerre perquè se li havia trencat un llaç de la màniga de l'abric, va córrer a casa seva i el pare la va portar a la farmàcia i d'allà a l'Hospital²⁴.

A cal Baster hi havia la botiga de ca la Carmeta, on es trobaven despatxant la Carme Terradellas, que va resultar amb ferides lleus, i la seva mare, la Maria Cot, que va quedar sorda per sempre més²⁵.

A cal Mitjà, (can Rebull), també als Quatre Cantons, on es trobava el Sindicat de Rabassaires, la metralla de l'explosió va impactar a l'edifici i va anar a trobar la Rosa Solé Tura que treballava d'escriptura, ferint-la a la cara i l'espatlla²⁶.

A l'altre costat es trobava l'edifici de l'escola, on tots els vidres es van trencar. Afortunadament, en aquell moment no hi havia classe.

De seguida la població es va abocar a atendre els necessitats. La gent va contribuir portant matalassos de casa seva per posar els ferits. D'altres, com en Pere Manils, va ajudar amb el seu camió a recollir els morts i ferits²⁷. Als ferits els van portar al dispensari, que estava instal·lat als baixos de l'Ajuntament, on els van donar els primers auxilis i després els van anar traslladant a l'Hospital General de Catalunya de Barcelona. Almenys vint-i-cinc persones van ingressar a l'hospital de Sant Pau.

Entre els ferits es trobaven en Joan Sallent Busquets de cal Medir i la seva dona, la Maria Carbonell Ribas; l'Antònia Busquets Sants de 81 anys; la Francisca Busquets Bonvilà; la Pilar Fernández Figueroa, coneguda afectivament com *la Negrita*, que va resultar ferida en una cama quan comprava a dins la botiga²⁸; en Xavier Tapias Prat, el perruquer; en Joan Brunés Oliver; en Manel

23. Segons la Paquita Naqui Molins hi havia un pagès de la Casilla que havia anat a comprar al Sindicat amb el cavall, que també morí a l'explosió.

24. Segons testimoni de la Francisca Busquets Bonvilà. 14/09/08.

25. Segons testimoni d'en Josep Vilà i Terradellas. 16/09/08.

26. Segons testimoni d'en Vicenç Bas i Pi i la Balbina Camp i Plans. 14/09/08.

27. Segons testimoni d'en Josep Puig Butjosa. Entrevista feta per la Glòria Arimon 10/09/08

28. Segons la seva filla, Teresa Casado. "Records de corredisses i espants". Montse Eras. Contrapunt. 25/IV/2008

Ca la Carmeta, botiga on es trobaven despatxant la Carme Terradellas i la seva mare quan van ser bombardejats els Quatre Cantons. Arxiu Vilà-Armadans.

Tesifori Expósito; en Marc Vila Riera; la Carmen Roca Coma; en Salvador Defós Martínez i en Lluís Corominas Falguera.

Molt a prop dels Quatre Cantons ca caure una segona bomba a l'hort d'en Vallcorba, situat darrera de casa seva, carrer Berenguer III, núm. 8, on hi havia el consultori del doctor Tiffon, tocant a cal Medir, però el fet que fos sobre terra, lluny de la casa, va fer que només causés destrosses a l'habitatge, que es va haver de refer²⁹.

Van caure algunes bombes més entre Can Pantiquet³⁰, la torre d'en Malla i Parets, que no van ocasionar danys mortals³¹.

Com a conseqüència d'aquest bombardeig, van resultar afectades les cases del carrer Durruti: la casa núm. 2 d'en Josep Martisella, on vivia l'Enriqueta Llonch i on hi havia ca la Carmeta; el número 8, de les germanes Carbonell, on es van haver de reparar tres baixos, dos pisos i el dispensari del Dr. Tiffon i el número 12, on residia en Joan Molins³².

L'objectiu d'aquest atac és un misteri, ja que els informes oficials de l'aviació militar no esmenten aquest bombardeig sobre Mollet. En canvi, la premsa escrita sí que va parlar del fet, però amb poca claredat: mentre que *La*

29. Segons testimoni d'en Vicenç Vallcorba Escura. 3/XI/2008

30. Segons testimoni d'en Ramon Coll Llenas. 4/XI/2008

31. Segons testimoni del Sr. Emili Nicolás Butjosa.

32. Segons les factures de la Comissió de l'Administració de la Propietat Urbana. Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès.

La Casa Martisella, en primer lloc, va ser afectada per la bomba que va caure als Quatre Cantons. Arxiu Vilà-Armadans

Humanitat parlava de dues víctimes a Mollet, *Les Notícies* parlava de 155 morts i 17 ferits³³.

Per a la gent de Mollet, hi ha dues teories que podrien explicar per què es produeix el bombardeig: uns opinen que la raó va ser el fet que l'autobús que venia de Barcelona portava els llums encesos. "La resplendor dels focus de l'autobús els va servir de guia i van deixar anar les bombes i van caure sobre la gent que baixava. La majoria de la gent que va matar havien baixat de l'autobús, ja havien caminat una mica i els va agafar a tots"³⁴. Per altres "eren avions que fugien de Barcelona i per anar més ràpids van descarregar el pes de les bombes sobre la nostra població"³⁵.

4.2. D'ALTRES POBLACIONS ATACADES

A d'altres poblacions catalanes s'estava reproduint aquest horror de manera repetitiva: Reus, la capital del Baix Camp, aquell mes va ser bombardejada durant sis dies, causant les bombes la mort a quasi un centenar de persones³⁶.

33. SOLÉ I SABATÉ, J. M. i VILLARROYA, J. "Catalunya sota les bombes (1936-1939)". Abadia de Montserrat. Barcelona, 1986. Pàg. 59

34. Testimoni d'en Josep Puig Butjosa. 10/9/2008

35. Testimoni d'en Joan Busquets R. 12/IX/2008

36. SOLÉ I SABATÉ, J. M. i VILLARROYA, J. "Breu història de la Guerra Civil a Catalunya". Edicions 62. Barcelona, 2005. Pàgs. 571-580.

Al mes de març, Barcelona pateix els bombardeigs més terribles que es van dur a terme sobre la Ciutat Comtal en tota la Guerra. Durant els dies 16, 17 i 18 de març de 1938 es va bombardejar dia i nit per saturació; es produïren entre deu i tretze atacs i abans que els serveis d'ajuda poguessin treure els ferits, es produïa el següent atac. Els sistemes d'alarma van quedar inoperants, ja que davant les onades de bombardejos i les falses alarmes, ja no es podia saber quan el perill era imminent o quan no.

Se sap que l'ordre d'atacar venia expressament de Benito Mussolini, que va enviar l'aviació *Legionaria* a bombardejar Barcelona. Les agressions foren tretze, realitzades pels avions Savoia S-81 i S-79. Van ocasionar prop de 1.000 víctimes. "L'escena més terrible fou possiblement la del dia 17 a tres quarts de dues de la tarda. Una bomba llançada des d'uns 5.500 metres esclatà a la cruïlla de la Gran Via de les Corts Catalanes amb el carrer de Balmes i va impactar sobre un camió militar carregat d'explosius que estava aturat en un control. La deflagració fou enorme i generà una columna de fum d'uns 250 metres d'alçada. El camió, carregat amb unes quatre tones de material explosiu, venia del castell de Montjuïc i es dirigia a l'estació de tren de la Sagrera"³⁷.

El mateix mes, Lleida, la capital del Segrià, patí els bombardejos que precediren l'entrada de les tropes franquistes. El diumenge, 27 de març de 1938, uns trenta aparells de la *Legió Cóndor* van bombardejar durant dues hores la ciutat. El nombre de víctimes, segons testimonis de l'època, podria ser al voltant de quatre-centes persones. El 4 d'abril de 1938 Lleida és ocupada.

L'abril de 1938 les tropes franquistes ja han arribat al mar per la zona de Vinaròs. Part de l'aviació que es dedicava a donar suport a les operacions militars terrestres es dedicarà a bombardejar els ports i les ciutats de la costa.

És l'últim dia del mes de maig quan Granollers pateix un dramàtic bombardeig. Era un dimarts, dia de mercat, a primera hora del matí, les 9, quan cinc avions italians procedents de la base de Mallorca van deixar caure 40 bombes de 100 kg, 10 de 20 kg i deu de 15 kg, tot això en un minut. La sirena de Can Deu no va sonar i la gent va ser sorpresa allà on es trobava. El resultat va ser terrible: 224 morts.

L'objectiu, en teoria, era la central elèctrica de Granollers, que no va ser afectada. Les bombes van caure en carrers centrals i uns 80 edificis van resultar sinistrats³⁸.

Aquests mateixos avions van tornar a l'aeroport de Son Sant Joan a repostar i hores més tard bombardejaven Sant Adrià de Besòs amb la mateixa intensitat que va colpir Granollers.

37. POBLET, Francesc. "Els bombardejos de març del 1938 a Barcelona". Dins de SOLE I SABATÉ, J. M. i VILLARROYA, J. "Breu història de la Guerra Civil a Catalunya". Edicions 62. Barcelona, 2005. Pàg. 594.

38. GARRIGA I ANDREU, JOAN. "Granollers, el bombardeig de 1938". Granollers, Ajuntament. 2002

Entre les víctimes del bombardeig de Granollers hi havia tres persones de Mollet: en Jaume Samón Riera, l'Elvira Falguera Busquets i la Margarita Anglés i Anglés³⁹. Entre els ferits tenim en Martí Ciffone Antonell, un vailet de 14 anys que anava a estudi a Granollers a peu, juntament amb dos companys més de Mollet, quan el bombardeig els va agafar al Coll de la Manya i en Martí va resultar ferit per la metralla⁴⁰.

Els bombardejos més intensos, però, encara havien d'arribar. A finals d'aquell any 1938, en acabar la Batalla de l'Ebre, començà la campanya sobre Catalunya i en menys de cinquanta dies l'exèrcit franquista l'ocupà tota. La aviació feixista, la Legió Cóndor, l'Aviació Legionaria i l'Aviació Hispana van actuar bombardejant i metrallant les poblacions catalanes abans que l'exèrcit de terra entrés; l'objectiu era que l'exèrcit feixista no trobés cap tipus de resistència.

Primer li tocà el torn a la ciutat de Tarragona, que fou bombardejada contínuament durant els dies anteriors a l'arribada de les tropes franquistes. La vigília de l'entrada de l'exèrcit es va concentrar sobre la ciutat la quasi totalitat dels avions de la Legió Cóndor, quasi un centenar d'avions. L'endemà, dia 15 de gener, abans que entressin les tropes feixistes, encara es va tornar a atacar el port dues vegades consecutives.

Tarragona va ser una de les ciutats més castigades per l'aviació: patí un total de 144 bombardejos al llarg del conflicte, amb 350 morts i el 84% dels seus edificis afectats⁴¹. Un cop fou ocupada, les agressions es van situar sobre les poblacions que hi ha entre Tarragona i Barcelona,

Els dies anteriors a l'entrada de l'exèrcit feixista a Barcelona, la presència dels avions sobre la ciutat va ser constant. Entre el 21 i el 25 de gener, Barcelona també és fortament bombardejada per les tres branques de l'aviació franquista. Només l'aviació alemanya, en concret, va efectuar quasi quaranta bombardeigs, la major part sobre el port i la Barceloneta. El dia 26, quan entren les tropes franquistes, se sorprenden de trobar una ciutat tan destruïda a la zona de reraguarda.

Aquest mateix mes de gener de 1939 el Vallès Oriental pateix els atacs aeris que precedeixen l'avanç de l'exèrcit feixista. La primera ciutat del Vallès en ser bombardejada va ser les Franqueses, és el dia 23 de gener. Allí moriren 3 persones. Li segueix Granollers, que durant els dies 24, 25 i 26 de gener també és atacada per l'aviació. Aquesta vegada els bombardejos no són tan devastadors com el del 1938, però malauradament, causen la mort de 36 persones.

39. Registre Civil de Mollet.

40. Segons testimoni de l'Albert Ciffone. 14/10/08

41. SÀNCHEZ CERVELLÓ, Josep. "Bombardejos sobre Tarragona". Dins de BHGCC. Pàgs. 580-583.

El carrer Berenguer va ser bombardejat el 25 de gener de 1939.
Una bomba va caure sobre la teulada de la casa d'en Joan Bas de cal Guano
i la va ensorrar.

El mateix dia 25 de gener, a les quatre de la tarda, li toca el torn a Mollet. Dues hores abans, les bombes queien sobre Cardedeu, que torna a ser bombardejada l'endemà, dia 26, on les bombes seguen la vida de vuit persones. El dia 29, l'estació de tren de la Garriga és destruïda per l'aviació *Legionària* italiana. Són deu avions amb una càrrega mortífera de 120 bombes de 50 kg cadascuna que causen 14 víctimes mortals⁴². El mateix dia 29, l'atac contra l'estació de Sant Celoni mata un ferroviari⁴³. A Montmeló va caure una bomba a la fàbrica Cucurny, "n'és tan sols una. Probablement a un dels avions (...) que han bombardejat Mollet se li ha quedat una bomba retinguda en el mecanisme i cau just després que el mecànic de vol es posi a treballar"⁴⁴.

En aquesta darrera setmana del mes de gener els bombardeigs que anuncien l'entrada imminent de l'exèrcit feixista causen la mort a setanta persones al Vallès Oriental.

4.3. MOLLET, EL BOMBARDEIG DE 1939

Una formació italiana de 5 aparells Savoia-79 sota el comandament del coronel Vetrella, procedent de l'aeròdrom de Valenzuela (Saragossa) sobrevola Mollet amb l'objectiu de bombardejar el nus de carreteres i la via fèrria al sud de Mollet. Segons l'informe militar, la formació va arribar al seu objectiu a les 15.30 i va ser rebuda amb una violenta reacció antiaèria que no els va causar cap dany.

Des de 4.000 metres d'alçada, diu l'informe, van llançar seixanta bombes de 50 Kg. cadascuna⁴⁵. L'esquadrilla italiana va sobrevolar Mollet bombardejant el carrer Berenguer III i la riera Seca fins a Parets. Al tram Berenguer-Riera comptem que van caure entre vuit i deu bombes.

A casa d'en Joan Bas, cal Guano, hi van caure dues bombes, una al pati i l'altra sobre la teulada⁴⁶. Dins hi havia la mestressa, l'Anna Pi, juntament amb tres dones més que eren al carrer al moment de l'atac i van entrar a casa per refugiar-se del bombardeig. La sort va fer que una bomba caigués sobre la casa, i l'ensorrés. Uns soldats que es trobaven a Mollet, de pas cap a França, les van haver de treure d'entre la runa, afortunadament sense ferides greus⁴⁷.

42. GESALÍ BARRERA, David. <http://www.vilaweb.cat/www/noticia, 01/02/2007>.

43. SOLÉ I SABATÉ, J. M. i VILLARROYA, J. *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*. Abadia de Montserrat. Barcelona, 1986. Pàg. 163.

44. GESALÍ BARRERA, David. *L'aeròdrom 329*. Publicacions de l'Abadia e Montserrat. Montornès, 2008. Pàg. 105.

45. Ufficio Istorico del Stato Maggiore dell'Essercito. Roma. Fons de la Guerra d'Espanya. Diari d'istoria ed attivita i vole. Sessió núm. 5. Lligall 56. Informació facilitada per en Joan Garriga.

46. Carrer Berenguer III, 98

47. Segons testimoni d'en Vicenç Bas i Pi i la Balbina Camp i Plans (14/09/08)

Les bombes de Berenguer III i Riera Seca (plànol elaborat per Glòria Arimon a partir del plànol de 1914 de l'Arxiu Històric de l'Ajuntament de Mollet del Vallès).

Una altra bomba va caure davant de Can Fàbregas a la porta del refugi, i va ferir en Ramon Prat de cal Gibert⁴⁸.

Sobre l'escorxador van llançar-hi un altra bomba, que va destrossar la teulada i va fer saltar pels aires les pedres procedents de la destrucció de l'església que hi havien apilat al costat.

Sembla que una bomba va caure a sobre del torrent Caganell, tocà el clavegueram i cobrí el carrer de fang negre⁴⁹.

Un altra bomba va caure entre l'escorxador i el safareig públic, on va morir en Vicente Gimeno, que venia carbó al carrer de Lluís Duran. En Vicente s'havia refugiat al costat de l'escorxador, lloc on s'havien dipositat les pedres de l'església⁵⁰.

Un altra bomba va caure a la riera Seca «on precisament una colla d'homes estaven plantant faves»⁵¹, entre ells en Ramon Padró Viñallonga, de cal Canari i l' Acebo Martí, que troben la mort.

48. Segons testimoni d'en Josep Vilà Terradellas (16/09/08)

49. Segons testimoni d'en Jaume Boix i Pujol. (15/X/08)

50. En Ramon Coll Llenas, que passava per allí, el va veure i va parlar amb ell. Diu que li va dir: "quedeu-vos cap aquí que en aquestes pedres estarem bé" 4/XI/2008

51. SOLÉ TURA, J.»Mollet, una mica d'Història». Mollet del Vallès, 1981.

Algunes bombes més van caure a l'era del Sindicat on hi havia els pallers. Allí van trobar la mort en Fernando Marxuach Capella⁵², un noi de 14 anys i en Rafael Barnils Fidevall⁵³, que treballaven a l'era.

També va resultar ferit en Pere Cusó, que passava per la riera, prop del safareig, i la metralla li va picar a l'espatlla, però sense grans conseqüències: el van poder curar a casa d'en Pere Lluís⁵⁴.

Un total de vuit persones van morir en aquest bombardeig. A les ja esmentades abans hi hem d'afegir en José Casals Picas, un jornalero de Barcelona que va morir a l'acte i en Mariano Feliu Sayol, conegut com el "Pinyonaire", perquè venia pinyons, que va morir uns dies més tard com a conseqüència de les ferides de la metralla del bombardeig.

En Miquel Colás Calvo era un nen de 9 anys, de la barriada de Sta. Rosa, que morí el dia 28 com a conseqüència de les ferides de l'explosió d'una bomba⁵⁵.

Sembla que les víctimes mortals van ser conduïdes en carro directament al cementiri⁵⁶.

No hem pogut localitzar cap registre dels ferits: el fet que l'atac tingués lloc al final de la guerra ha impedit que es registrés o que se'n publicuessin dades. El nou règim de seguida va passar pàgina del que havien estat els bombardejos sobre la població civil.

Al mes de febrer, a l'Hospital de Sant Pau, hi van ingressar dos nois de Mollet ferits per l'explosió d'una bomba. Eren en Vicente Gassó Palou, de 9 anys, que havia trobat una espoleta d'una bomba d'aviació i se li va ocórrer de picar-la amb un martell⁵⁷ i també al Joan Boté Maynou, de 15 anys li va esclatar una bomba quan la manipulava i com a conseqüència va perdre una mà i un ull⁵⁸.

Quant al mobiliari urbà, les cases que van resultar afectades per l'aviació en aquest bombardeig estaven situades al carrer de Berenguer III. Es van haver de reparar diverses cases d'aquest carrer, la teulada del núm. 84, propietat d'Antònia Creus, la teulada dels núm. 92, 94 i 96 de l'Anna Torrens, la casa d'en Joan Bas que s'havia ensorrat, era el núm. 98, la casa núm. 148 de la Francisca Arboix, el núm. 150 d'en Salvador Canals, que va haver de recons-

52. Segons testimoni d'en Pere Lluís Pedragosa. Entrevistat per la Glòria Arimon. 14/VIII/08. I la Paquita Naqui Molins. Entrevista de Glòria Arimon 22/9/2008.

53. Segons testimoni de la M. Àngels Barnils. Entrevistat per la Glòria Arimon. 11/VIII/08.

54. Segons testimoni d'en Pere Lluís Pedragosa. Entrevistat per la Glòria Arimon. 14/VIII/08.

55. No queda clar si les ferides són produïdes al bombardeig del 25 de gener o si són causa d'una explosió accidental d'una bomba.

56. Segons testimoni de la M. Carme Mas Padró. Entrevistat per la Glòria Arimon. 6/VIII/08.

57. Segons testimoni d'en Ramon Coll Llenas. 4/XI/2008.

58. Segons testimoni d'en Ramon Maynou. 13/IX/08.

Safareig de la riera Seca on va caure una bomba durant el segon bombardeig.
Arxiu de la Consol Naqui.

Les cases afectades durant el bombardeig del 25 de gener són del carrer Berenguer III.
Arxiu Vilà-Armadans.

truir la teulada i la façana, els núm. 176, 178 i 180 d'en Josep Oliver i la casa d'en Ramon Prat al carrer Lluís Duran, 124⁵⁹, (aquesta casa està tocant a les del carrer Berenguer ja que és un carrer paral·lel a Lluís Duran).

Devia ser durant aquest bombardeig quan van actuar els canons antiaeris que portava l'exèrcit republicà en la seva retirada cap a la frontera. Es van instal·lar tres antiaeris dirigits cap a Barcelona al camp de conreu d'en Bonaventura Busquets Palau, al turó que hi ha davant de la Farinera Moretó⁶⁰. Per una altra part, al pati del magatzem de construcció de cal Pagès, al carrer Berenguer III, l'exèrcit tenia dos camions carregats amb dues metralladores de quatre canons cadascuna que disparaven per abatre els avions que sobrevolaven Mollet⁶¹.

El motiu d'aquest atac sobre la nostra ciutat sembla que és la destrucció de les vies de comunicació per dificultar la retirada de l'exèrcit governamental. Fins avui no havíem trobat cap documentació militar que ens parlés d'aquest bombardeig. Ni als informes oficials de l'aviació militar de l'Arxiu Militar de Villaviciosa de Odón ni a l'Arxiu General Militar d'Àvila no hi consta cap ordre d'atacar ni l'informe d'actuació de l'aviació sobre Mollet.

Pensàvem en la possibilitat que es tractés de la mateixa esquadra de la Legió Cóndor, formada per 13 avions Heinkel-111 que el dia 25 de gener va volar amb l'ordre de bombardejar Palamós i la línia de ferrocarril al sud de Granollers i que l'endemà, dia 26, va bombardejar Canovelles i Cardedeu⁶².

Fa pocs dies, però, l'historiador Joan Garriga va visitar l'Ufficio Storico del Stato Maggiore dell'Essercito, a Roma, i va trobar la documentació que fa referència a aquest atac. Els Savoia tenien ordres de bombardejar les vies de comunicació. Un informe de vol que es refereix a l'atac del dia 25 de gener diu: "Cinc Savoia 79 bombardegen nus de carreteres al Sud de Mollet. Número de bombes, seixanta, de 50 kg."⁶³

La imprecisió d'on van caure les bombes: Berenguer-Riera, ens feia qüestionar quin era l'objectiu que buscava l'aviació, què hi havia a Mollet que volguessin destruir. Buscant als arxius vam trobar, entre la documentació dels Objectius Militars de Catalunya, informacions del servei d'intel·ligència i espionatge en què sospitaven que a Mollet hi havia una fàbrica de material de guerra. Així ho fan constar al maig de 1938: "La Elizalde se traslada a las grandes instalaciones de la Tenería Franco Española (noticia de febrero sin

59. Arbitrios G-7. 1939. AMMV.

60. Segons testimoni d'en Joan Busquets Pi (12/9/08).

61. Segons testimoni d'en Jaume Boix i Pujol i en Joaquim Bernal Arboix (15/X/08).

62. Comunicado de Campaña del Estado Mayor del Ejército del Aire del Archivo Militar de Villaviciosa de Odón. Informació facilitada per en Joan Garriga.

63. Ufficio Storico del Stato Maggiore dell'Essercito. Roma. Fons de la Guerra d'Espanya. Activitat diària de l'aviació legionària del continent, entre gener 1938 i març 1939. Sessió 6. Lligall 63. Informació facilitada per en Joan Garriga.

confirmación posterior)”⁶⁴; “Mollet, gran grupo fabril junto a la estación entre ella y el rio Besós”⁶⁵; “Mollet, fábrica de armamento. En la Teneria Moderna Franco española”⁶⁶.

L’Elizalde era una fàbrica de motors d’aviació que durant la guerra civil va ser col·lectivitzada i va fabricar material de guerra, especialment bombes d’avions. L’any 1937 la casa Elizalde havia decidit traslladar part de la seva factoria als voltants de Barcelona per evitar la concentració fabril en un sol punt, més vulnerable a l’aviació enemiga. A Monistrol hi va desplaçar diversos torns, maquinària per a motors i una part del departament d’estudis d’utilitatge; a Mollet, els tallers de desmuntatge, neteja i muntatge de motors en reparació; i a Cerdanyola del Vallès, tota la secció de reparació d’hèlices⁶⁷. No tenim cap prova que la Teneria funcionés com a indústria de motors d’aviació ni fàbrica d’armes durant la guerra. Segons els testimonis entrevistats i la documentació interna de la Teneria, la fàbrica va continuar la seva producció de pells. Sí, però, que hi ha documentació que ens parla que des del Jutjat Especial d’Espionatge de Barcelona es va obrir un sumari per al qual es va citar a declarar el mateix alcalde de Mollet, Feliu Tura, i als membres del Consell d’Empresa de la Teneria Franco Española, així com al delegat interventor de la Generalitat a la Teneria per “dipòsit d’armes i municions”⁶⁸.

Als informes italians hi ha un mapa de Mollet on marca les estacions de ferrocarril i les vies de comunicació i ve acompanyat d’un informe que diu:

“ A la cruïlla veïna a les estacions ferroviàries núm. 1 i núm. 2 hi ha dues importants fàbriques de material bèl·lic.

A 1 Km, a la carretera a Barcelona, una pelleria, molt gran, ha estat reconeguda com a fàbrica de material de guerra. També es dedica al muntatge de granades i bombes. En una localització imprecisa es troba un dipòsit de benzina de la Campsa.”⁶⁹

Tot fa sospitar que la Teneria podria haver funcionat, si no com a fàbrica, sí com a dipòsit d’armes i que va estar al punt de mira dels objectius de l’aviació italiana, però no consta que tinguessin ordres de destruir-la. La informació

64. Archivo Histórico del Ejército del Aire. Villaviciosa de Odón. Archivo de la Guerra de Liberación. Documentación Nacional. Objetivos militares de Catalunya. Legajo 392, carpeta 155, armario núm. 8 Mayo 1938. Informació facilitada per en Joan Garriga

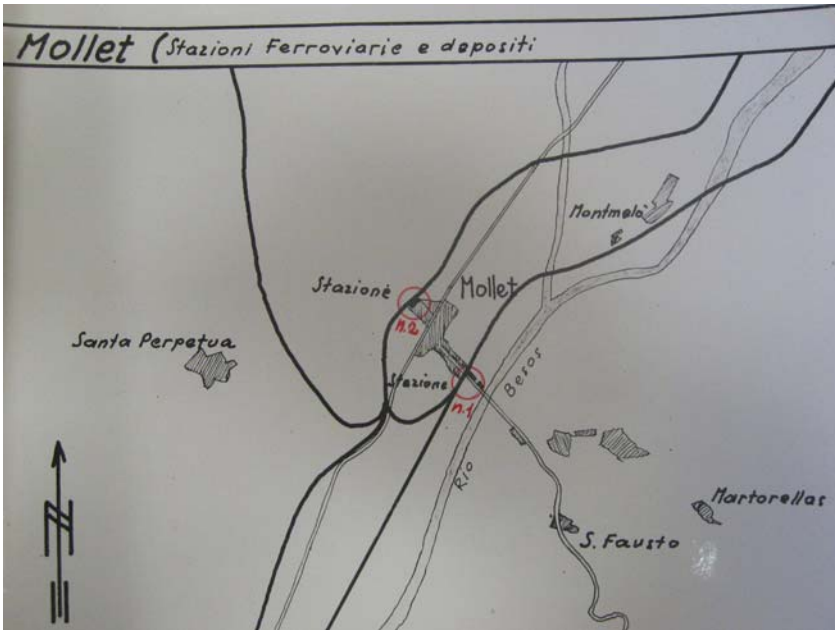
65. AHEA. Jefatura del Aire. Estado Mayor. Informació Objectius Militars de Catalunya. Lligall 1, capeta 9, armari 31.

66. AHEA. Jefatura del Aire. Estado Mayor. Informació Objectius Militars de Catalunya. Lligall 2, capeta 10, armari 31.

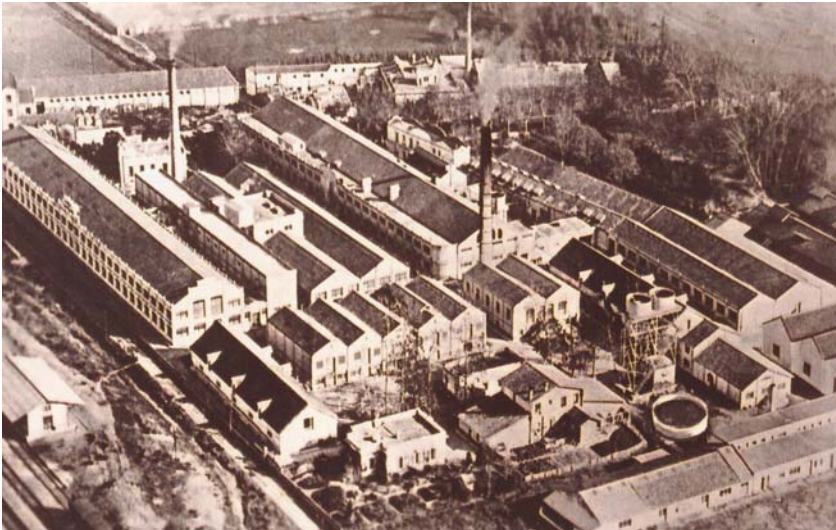
67. De Madariaga Fernández, Francisco Javier. “Las industrias de guerra de Cataluña durante la guerra civil” (URV Tesi). www.tdx.cat/TDX-0622105-131906. Any 2003

68. AHMM, ref. 4551, 1938.

69. Ufficio Storico del Stato Maggiore dell’Esercito. Roma. Fons de la Guerra d’Espanya. Diari d’stori ed attivita i vole. Sessió 2. Lligall 31. Informació facilitada per en Joan Garriga.

Mapa elaborat per l'aviació italiana on se situen les estacions de ferrocarril i les vies de comunicació, objectius a bombardejar.

La Teneria s'hauria pogut convertir en objectiu militar. Els informes militars de l'exèrcit feixista parlen de la sospita que la fàbrica Elizalde hagués traslladat part de la seva producció de guerra a la Teneria.

sobre la Teneria la tenien des de maig de l'any 1938 i no va ser bombardejada ni tan sols al darrer atac del 25 de gener, quan les bombes cauen tan a prop de l'estació, malgrat que per la seva grandària i situació, la Teneria es presenta com un objectiu fàcil. L'única fàbrica que sabem que va estar confiscada pel govern de la República i es va dedicar a la reparació de motors d'aviació va ser la d'en Rabasa, que es trobava al terme de Sant Fost, tot just passat el pont, a mà dreta.⁷⁰

Dos dies més tard del bombardeig del 27 de gener, les tropes del *Corpo di Truppe Volontarie* entren a Mollet, on situen el lloc del comandament i dos grups de bateries d'artilleria; un "cobrint el flanc al barri de Sta. Rosa, just a l'oest de Mollet, més enllà de la via del tren del ferrocarril de Puigcerdà en direcció a Sta. Perpètua. La resta del grup d'artilleria es posa en bateria al pla de Can Fàbregas, al costat de l'estació del ferrocarril de Portbou, protegint l'avançada cap a Montmeló"⁷¹.

4.4. ELS DARRERS BOMBARDEIGS A CATALUNYA

Gairebé totes les poblacions catalanes pateixen la mateixa sort que Mollet, sent bombardejades i ocupades. De fet, després de la caiguda de Barcelona, l'aviació ho tenia fàcil: fins a la frontera no hi havia cap unitat militar republicana organitzada per fer-los front. El que hi havia eren desenes de milers de persones que fugien cap a França. Això, però, no va impedir que l'aviació franquista continués bombardejant i metrallant ciutats i pobles.

Un dels casos més significatius d'aquests bombardeigs sense objectius militars va ser el de Figueres. La ciutat ja havia estat bombardejada diverses vegades durant la guerra, però és llavors, amb la retirada final de la campanya de Catalunya, quan la ciutat es troba de gom a gom, amb milers de persones als seus carrers que van de pas en la seva fugida cap a França i quan l'aviació alemanya i la italiana castiguen la ciutat, bombardejant i metrallant una població que no suposava cap perill militar. Es parla de més de dos-cents morts⁷².

5. L'ORGANITZACIÓ DE LA DEFENSA PASSIVA

Paral·lelament a la defensa activa antiaèria, es va organitzar la defensa passiva. S'havien de prendre mesures de protecció civil i començar la construcció de refugis per a la població. No hi havia una experiència prèvia en organitzar la defensa de les ciutats ni a Catalunya ni a la resta d'Europa. S'havia de partir de zero.

70. <http://www.tv3.cat/elmeuavi/rabasa/tablacronologia.htm>

71. GESALÍ BARRERA, David. *L'aeròdrom 329*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Montornès, 2008. Pàg. 107.

72. BHGCC pàg. 767

Van ser els ajuntaments els que es plantejaren amb més urgència la defensa dels seus ciutadans. Ja a l'agost de 1936 el consistori barceloní va veure la necessitat de crear una comissió que estudiés quins efectes podien ocasionar les bombes i quin tipus de mesures es podien prendre per protegir-se dels bombardeigs. És així com va néixer la Comissió d'Urbanització i Obres, amb el Servei de Defensa Passiva Antiaèria, per estudiar el tema dels bombardeigs.

Per poder construir refugis segurs s'havia de saber quina era la potència i l'efecte de les bombes. Els estudis que es van dur a terme van determinar quins factors s'havien de tenir en compte. Per exemple, davant d'una bomba de 100 kg. de pes, pel que fa al seu efecte i a quines mesures serien necessàries per aturar-la es va concloure que:

- El primer efecte de la bomba és la penetració a l'edifici. Les bombes explosives travessaven els sostres dels edificis i perforen les plantes fins a explotar. Per aturar una bomba, calia un sostre de formigó armat de 0,37 m. O, en cas de terra ordinària, de 3,38 m.
- En segon lloc es produeix l'explosió de la bomba, que provoca un cràter o embut d'un radi que en cas d'una bomba seria de 3,39 m. de diàmetre si tocava en una superfície de formigó en massa, i de 8 m. en terres ordinàries.
- Seguidament surt projectada la metralla i la runa contra les parets, els vehicles o les persones que trobi a la seva trajectòria. La metralla era la principal causant de nombrosos morts i ferits dels bombardeigs.
- La mateixa explosió fa vibrar l'aire circumdant, tot produint una pressió que pot provocar la mort de persones que no tenen ferides aparents. Per protegir-se d'aquest efecte calia tenir a la boca, entre les dents, un llapis o una branqueta per tal d'evitar danys interns al cos.
- Immediatament després del buf es dona l'efecte de succió que podia fer caure les parets d'una casa sense protecció.

Amb aquestes dades ja es podia planificar la construcció dels refugis on s'havia de protegir a la població.

5.1. ELS REFUGIS

Els ajuntaments es van posar mans a l'obra. En primer lloc van començar per donar una sèrie d'instruccions que aconsellaven la població civil com actuar en cas de bombardeig. Al mateix temps, van demanar fer estudis urbanístics per planificar on s'havien de construir els refugis col·lectius. També es va organitzar un pla per avisar la població dels bombardeigs, normalment amb les sirenes o bé la ràdio. I, finalment, es va elaborar un pla d'actuació per després del bombardeig.

La construcció de refugis col·lectius aviat es va veure que era una labor titànica. Fer refugis per poder protegir tota la ciutadania en temps de guerra,

amb l'escassetat de recursos materials i humans, presentava serioses dificultats. Els refugis col·lectius que es van poder construir ho van ser gràcies a la col·laboració ciutadana. Els ajuntaments, veient-se impotents per fer front a la protecció de tots els seus convilatants, van promoure la construcció de refugis particulars.

Amb les dades que va proporcionar la Comissió d'Urbanització i Obres es van fer tota una sèrie de recomanacions de com havien de ser les construccions dels refugis. Aquestes recomanacions estaven pensades per bombes de 100 Kg., però al llarg de la guerra es van fer servir bombes de fins a 500 Kg.

Perquè el refugi fos segur s'havia de situar al soterrani de l'edifici o bé a fora, aïllat. Les parets havien de tenir una amplada d'1 m. si eren de formigó armat, per suportar l'impacte d'una bomba. El sostre també havia de ser de formigó perquè, a més de resistir l'impacte, també havia de suportar el pes de les runes de l'edifici.

Els refugis que feia la gent del carrer eren els refugis de tipus galeria o de mina. Aquests eren petits túnels excavats sota terra més o menys soterrats, amb revestiments interiors o amb suports de fusta, ferro o formigó.

Tothom que tenia possibilitat es va construir un refugi per a ell, per la seva família, per als amics, veïns... Parlem d'una multitud de refugis que reflecteixen l'horror que els bombardejos causaven sobre les persones. Actualment, a Catalunya hi ha documentats uns 2.200 refugis, el que ens dóna una idea de la gran quantitat que es van arribar a construir.

Per tal de coordinar les tasques de protecció civil, al juny de 1937 es crea la Junta de Defensa Passiva de Catalunya i a l'agost es promou la constitució de les juntes locals de defensa passiva a cada vila, poble o ciutat.

5.2. LA JUNTA DE DEFENSA PASSIVA DE MOLLET

A Mollet també s'havia plantejat el tema de la construcció de refugis ja l'any 1936, però la impossibilitat econòmica de realitzar-los i el fet que es veïés com un perill molt remot que una població com Mollet, on no hi havia objectius militars, pogués ser atacada, va fer que l'Ajuntament descartés el tema⁷³ de la construcció de refugis. Sí, però, que va treballar en informar i aconsellar la població de què s'havia de fer en cas de bombardeig. Una de les primeres mesures que adopta l'Ajuntament de Mollet és l'adquisició i instal·lació d'una sirena al campanar, on ja s'havien tret les campanes, per avisar en cas de bombardeig.

El tràgic bombardeig del 8 de gener de 1938 va sensibilitzar tot el poble del perill que corria i de la necessitat de construir refugis. Des d'aquest moment el tema dels refugis es converteix en una preocupació constant tant per a

73. Acta de Govern del 7/12/36. AHMMV.

L'Ajuntament va fer instal·lar una sirena al campanar per avisar en cas de bombardeig. Les campanes ja s'havien tret.

l'Ajuntament com per a la gent del poble, que construeixen refugis subterranis o rases a casa seva per protegir-se de la metralla.

La construcció de refugis, però, presentava grans problemes. Els principals impediments eren la manca de recursos econòmics, la manca de mitjans de transport, la carència de materials com el ciment i el ferro i la manca de mà d'obra, afectada per les contínues mobilitzacions.

D'aquestes dificultats n'informa l'arquitecte municipal de Mollet, J. Garcia de Alcañiz, un cop ha estudiat el tema: "els refugis semisubterranis resulten d'un cost molt elevat i, a més a més, hi ha una gran falta de material"⁷⁴. També posa de manifest la impossibilitat de construir refugis a la nostra vila per l'existència d'una capa d'aigua d'escassa profunditat.

El juliol es constitueix oficialment la Junta de Defensa Passiva de Mollet⁷⁵; és l'any 1938, quan ja hi ha hagut el primer bombardeig, però ja abans, des del Consistori, es treballava en el tema de la defensa passiva.

D'entre les mesures de protecció que es van establir destaquem la d'alertar la població en cas de bombardeig, per la qual cosa s'havia de fer sonar la sirena que es va instal·lar al campanar. Per a la protecció dels escolars es van repartir unes fustetes que els nois i noies portaven penjades per posar-se-les a la boca en cas de bombardeig. Això es feia per tal d'evitar que l'ona expansiva de l'explosió no els deixés sords, els produís hemorràgies internes o els fes esclatar el cap. La tasca més important de la Junta, però, era la construcció de refugis, que es veia paralitzada per les dificultats econòmiques.

El setembre de 1938 l'arquitecte municipal, en J. Garcia de Alcañiz, membre de la Junta, presenta el projecte d'ubicació del refugis antiaeris per Mollet. Es marquen al plànol unes zones de gran concurrència de gent, on era necessària la construcció de refugis, però les dificultats fan que el projecte no es pugui tirar endavant.

Per tal de recaptar diners, la Junta de Defensa Passiva de Mollet feia pagar una quota de 2 PTA. als caps de família i 1 PTA a la resta de familiars⁷⁶. També feia pagar un impost de 0'10 PTA en un segell per cada carta que sortia de l'estafeta de correus⁷⁷.

La Teneria Moderna F.E., conscient de la falta de mà d'obra per a la construcció dels refugis subterranis, va posar a disposició de l'Ajuntament el personal necessari per a l'esmentada construcció⁷⁸.

Malgrat totes aquestes dificultats, el consistori va decidir la construcció de refugis en els grups escolars⁷⁹ per tal de protegir als infants i més tard es va

74. Llibre de Registre de Sortides de l'Ajuntament data 23/III/38. AHMMV.

75. Acta de Govern del 23/7/38. AHMMV.

76. Acta de Govern 28/VIII/38. AHMMV.

77. Acta de Govern 17/IX/38. AHMMV.

78. Acta de Govern Municipal 25/II/38. AHMMV.

79. Acta de Govern Municipal 16/VII/38. AHMMV.

proposar la construcció d'un refugi col·lectiu a la plaça de la República o plaça Mercadal⁸⁰.

La construcció del refugi de la plaça Mercadal es va decidir perquè la plaça s'havia d'urbanitzar i aprofitant les obres es podia construir el refugi. Així ens ho fa saber l'arquitecte municipal:

«Habiendo surgido la necesidad de realizar refugios antiaéreos y constituida la Junta de Defensa Pasiva, se pensó en hermanar las necesidades del momento con la finalidad de que las obras que para refugios se realizasen fuesen al mismo tiempo encaminadas a la posible realización del Proyecto de Urbanización (de la plaza Mercadal).

Así fue que al planearse el establecimiento de refugios se pensó comenzar por el de la plaza Mercadal tanto por su capacidad, como por su situación: era el más urgente.»⁸¹

El refugi de la plaça Mercadal finalment es faria d'obra, seria de tipus galeria i tindria l'entrada per cal Tarrés, aprofitant el desnivell de carrer, i anava en direcció a l'església⁸².

A Mollet, com a la resta de Catalunya, la iniciativa particular va fer que més d'una família pensés en fer obres a casa seva per construir-se un refugi. A nivell particular es van construir molts refugis subterranis com el d'en Fran-

A la plaça Mercadal, aprofitant que s'havia d'urbanitzar es va decidir construir un refugi col·lectiu.

80. Acta de Govern Municipal 1/IX/38. AHMMV.

81. Projecte d'Urbanització i reforma de la Plaça de la República i carrers adjacents. Octubre de 1938. Doc. 36/735. AHMMV.

82. Segons testimoni d'en Ramon Coll Llenas. 4/XI/2008.

cesc Fradera al carrer Jaume I, 101, que tenia 16'8 metres lineals i arribava fins al carrer Palaudàries⁸³. Al final de la guerra es va optar per les rases als patis privats, com la que van fer a cal Palou, al carrer Palaudàries. El nombre de refugis particulars va ser tan elevat que la majoria de la gent de Mollet coneixia algú que tenia un refugi a casa seva.

Davant la proliferació de refugis particulars sense seguretat, però, la Junta de Defensa Passiva de Catalunya prohibí la construcció de cap refugi sense l'execució prèvia d'un plànol de l'obra a realitzar, l'aprovació de l'obra per part de les Juntes locals de Defensa Passiva i la seva construcció sota la direcció dels tècnics de les esmentades Juntes.

A Mollet, el regidors Ferran Ràfols (PSUC) i Josep Domínguez (CNT) expliquen que alguns ciutadans estaven construint refugis, que calia que demanessin el permís per construir nous refugis i que l'arquitecte municipal inspeccionés els ja construïts per garantir la seguretat dels ciutadans⁸⁴.

A més dels refugis particulars, també es feien servir com a refugis espais soterranis industrials com el que hi havia a Can Fàbregas i a les caves Vila-rosal. A Can Fàbregas van aprofitar les galeries de ventilació que hi havia sota la fàbrica com a refugi. Aleshores es va construir una entrada d'obra a l'exterior de l'edifici, a la vorera de la façana principal, al carrer Berenguer III, per accedir-hi⁸⁵.

Al desembre del 1938 els nombre de refugis col·lectius construïts era escàs. Els bombardeigs s'acostaven, les dificultats augmentaven i la situació es feia més greu. L'Ajuntament, conscient del perill⁸⁶, demana al poble que s'afanyi en la construcció de rases per protegir-se de la metralla. Es torna a posar de manifest que el primer lloc per on s'ha de començar a fer-ne són les escoles.

Els sindicats i partits polítics de Mollet es van reunir per trobar la manera de contribuir a les despeses de la construcció de refugis. En la reunió van acordar que:

- Tots els individus subjectes a la disciplina del treball es veurien obligats a contribuir amb un dia de sou per una sola vegada, com a impost, a l'efecte de la construcció de refugis.
- A partir d'aquesta data quedava anul·lat l'impost que es feia efectiu sobre la targeta de racionament pel mateix concepte.
- L'esmentat impost es faria efectiu per mitjà de les empreses i organitzacions a què pertanyien els afectats per aquell ban i els que no fossin de cap empresa ho farien directament a l'Ajuntament⁸⁷.

83. Arbitrios. Obres de particulars 7/VI/39. AHMMV.

84. Acta del Ple Municipals del 2/IX/1937 AHMMV.

85. Segons testimoni d'en Joaquim Cuní Tugas. 7/XI/2008

86. Acta del Ple Municipal del 3-XII-38 AHMMV

87. Acta de Govern Municipal 16-1XII-38 AHMMV

Al davant de Can Fàbregas, a la porta del refugi, va caure una altra bomba durant el bombardeig del 25 de gener de 1939. *L'ABANS*.

Finalment, la Junta es veu obligada a apostar per un sistema d'emergència, ràpid i barat, però poc efectiu, com eren les rases.

Els refugis de rases o trinxera eren poc recomanables. En estar oberts no protegien en el cas d'impacte directe d'una bomba, però tampoc de la caiguda de les runes procedents de les cases properes. Sí, però, que podien salvar de la metralla de l'explosió. Aquest tipus de refugi va ser el recomanat per la Generalitat després dels bombardeigs del març de 1938 a Barcelona, com a mesura desesperada per refugiar la gent d'una zona on no hi havia refugis de galeria de mina.

El perill s'acostava, els bombardejos eren imminents i els obrers van començar a obrir rases a les escoles, al voltant del campanar, als carrers⁸⁸...

El dimecres 25 de gener de 1939, es produeix el segon i darrer atac sobre Mollet per part de l'aviació feixista. Malgrat que tothom sabia que el front de guerra s'acostava, que l'exèrcit republicà anava de retirada, que el soroll dels bombardejos sobre Barcelona era continu i que el camí de l'exili ja havia començat, els bombardeigs sorprenen els molletans al seu lloc de treball. Aquest darrer atac s'emportà la vida de vuit persones més.

88. Lliurament d'obres públiques, núm. 13. Any 1939. AHMMV.

L'indret dels Quatre Cantons és un espai de la memòria històrica que s'identifica amb els bombardejos de Mollet. Foto: Toni Torrillas.

6. ELS QUATRE CANTONS: L'ESPAI DE LA MEMÒRIA

El balanç d'aquest tràgic episodi dels bombardeigs a Mollet va ser de vint-i-quatre víctimes mortals i uns quinze ferits de diversa consideració. A l'atac als Quatre Cantons del 8 de gener de 1938 hi van perdre la vida setze persones i al bombardeig de Berenguer-la Riera, del 25 de gener de 1939, van deixar la vida vuit persones més. Com a danys materials, van resultar afectades una quinzena de cases.

Com a homenatge a totes aquestes víctimes innocents dels bombardejos, l'any 2002 es va instal·lar als Quatre Cantons una estela de ferro que ens recorda aquest tràgic episodi de la història de la nostra ciutat.

L'espai dels Quatre Cantons forma part de la memòria col·lectiva dels molletans. Encara ara és una memòria viva que identifica aquest indret de la nostra ciutat, els Quatre Cantons, amb els atacs aeris de l'aviació estrangera que bombardejà Mollet, que semblà un sentiment de terror entre els vilatans que van sofrir l'impacte emocional que suposa viure aquest tipus d'atac. Tots ells comparteixen uns records comuns que estan lligats a l'espai dels Quatre Cantons: el soroll dels avions, l'esclat de les bombes, la foscor de la nit i els morts. Tots poden anomenar alguna víctima i tots eren conscients que allò era terrible.

El segon bombardeig, el de Berenguer - Riera Seca, queda més diluït en la memòria, possiblement pel fet que no va ser el primer, per no tractar-se d'un indret tan concret com els Quatre Cantons, per no causar tantes víctimes, per la immediata entrada de l'exèrcit que va canviar tot l'ordre establert... però malgrat tot, encara és un record viu per a tots els veïns dels carrers afectats i per als familiars i amics de les víctimes.

Són records durs, però són les vivències compartides per un poble que no han de ser silenciades.

Bibliografia

- ALIGUER i VERGUÉ, Joan. *Mollet en deute*, Martorelles. 1992.
- COMISSARIAT DE PROPAGANDA DE LA GENERALITAT. «Ciudadà: Què has de fer davant la guerra aèria» Barcelona, 1937.
- DE MADARIAGA FERNÁNDEZ, Fco. Javier. "Las industrias de guerra de Cataluña durante la guerra civil" Tesi. URV. 2003.
- ERAS, Montse. "70è aniversari dels bombardeigs". Sèrie d'articles publicats a Contrapunt. Març-maig de 2008.
- GARRIGA, Joan i NAVARRO, Eduard. "Les Franqueses del Vallès: els anys de la Segona República (1931-1939)". Col·lecció Les Franqueses, núm. 7. Ed. Patronat Municipal de Cultura i Educació de les Franqueses, 2008.
- GARRIGA I ANDREU, Joan. *Granollers, el bombardeig de 1938*. Ajuntament de Granollers. 2002.
- GARRIGA i ANDREU, Joan. CAMPS i GIRÓ, Albert. *Granollers Conflicte Revolucionari i Bèl·lic (1936-39)*. Oikos-Tau, S.A. Barcelona, 1990.
- GARRIGA i ANDREU, Joan, *El Bombardeig de Granollers. 50è. Aniversari*. Museu de Granollers. Granollers, 1988.
- GESALÍ BARRERA, David. *Delfín: el Grumman CC&F G23 en la Guerra Civil Española*, 2005.
- GESALÍ BARRERA, David, *L'aeròdrom 329*. Montornès del Vallès i l'aeronàutica en la Guerra Civil espanyola, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Montornès del Vallès, 2008.
- GINJAUME, Ricard, "Un poble, una guerra. Cardedeu 1936-1939". Lauro 29. Granollers, 2n semestre de 2005.
- PUJADÓ, JUDIT. *El llegat subterrani. Els refugis antiaeris de la Guerra Civil*. Ara Llibres, Barcelona, 2008.
- SOLÉ I SABATÉ, J.M. I VILLARROYA, J. *España en llamas. La guerra civil desde el aire*. Temas de Hoy, Madrid, 2003.
- SOLÉ I SABATÉ, J.M. VILLARROYA, J. *Breu història de la Guerra Civil a Catalunya*". Edicions 62. Barcelona, 2005.
- SOLÉ I SABATÉ, Josep i VILLARROYA i FONT, Joan, *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1986.
- SOLÉ TURA, Joan. *Mollet, una mica d'Història*, Ed. L'Aixernador. Mollet del Vallès. 1981.
- SUÁREZ GONZÁLEZ, M. Àngels, *La Segona República i la Guerra Civil a Mollet del Vallès*, Col. Vicenç Plantada, 4, CEM i Ajuntament de Mollet del Vallès. Mollet, 2000.

ARXIU CONSULTATS

- Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès
- Arxiu Històric de l'Hospital de Sant Pau de Barcelona
- Registre Civil de Mollet del Vallès

Quadre dels morts al bombardeig del 8 de gener de 1938 a Mollet

Cognoms i nom	Edat	E.C.	Professió	Natural de	Residència	Lloc de la mort	Registre ¹	Data de la mort
Blasco Tello, Rafael	52	C	Empleat de la Tenèria	Crivellen (Terol)	C/ St. Rafael, 13 St. Fost	Hospital de St. Pau	Hospital	9-I-38
Careta Pou, Mariano	26	S	Mecànic	Mollet	C/ F. Macià, 6 Mollet	Hospital de St. Pau	Hospital	9-I-38
Casals Concabello, Joan	54	C		Barcelona	C/ Cerdanya, 308 Barcelona	Hospital de St. Pau	Hospital	8-I-38
Damunt Rabassó, Elisa	26	C	Mestressa de casa	Sta. Perpètua Mogoda	C/ Alsina, 58 Mollet	C/ Fermín Galán	Mollet	20-I-38
Falguera Vilardell, Joan	62	C	Pagès	Mollet	Casa de camp, 2. La Casilla. Mollet	Hospital de St. Pau	Barcelona ²	9-I-38
Figueras Marimón, Maria	38	C		Sta. Coloma de Farners	C/ Sta. Rosa, 13 Mollet	Hospital de St. Pau	Hospital	20-I-38
Genís Busquets, Narcís	32	V		Agullana (Girona)	C/ Pau Claris, 31 Mollet	Casa		14-2-38
Llonch Padró, Enriqueta	25	c	Modista	Mollet	C/ Berenguer, 2 Mollet	Hospital de St. Pau	Hospital	10-I-38
Montsant Planas, Miquel	29	C	Mecànic	Vilanova de la Roca	C/ Berenguer Mollet	Hospital de St. Pau	Hospital	8-I-38

1. Registre Civil Mollet, Arxiu de l'Hospital de Sant Pau de Barcelona i Registre Civil de Barcelona.

2. RC Barcelona LL 253 F 252 Acta 141 11/1/1938. Inscripció feta per carta-ordre del Jutjat d'instrucció núm. 6. Col·laboració d'en Jordi Oliva Llorens, coordinador del Projecte el Cost Humà de la Guerra Civil. Centre d'Història Contemporània de Catalunya.

Cognoms i nom	Edat E.C.	Professió	Natural de	Residència	Lloc de la mort	Registre	Data de la mort
Pi Baró, Anna	38	C	Mollet	C/ Alsina, 12 Mollet	Hospital de St. Pau	Hospital	8-I-38
Prat Mas, Josep	31	C	Riells	Bigues	C/ Durruti	Bigues ³	8-I-38
Ribas Camins, Ignasi	35	C	Barcelona	Barcelona	C/ Durruti	Mollet	8-I-38
Rosés Folch, Enric	4	S	Mollet	Av. F. Macià Mollet	Hospital de St. Pau	Hospital	8-I-38
Rosés Bruzos, Enric	39	c	Barcelona	Av. F. Macià Mollet	C/ Durruti	Mollet	8-I-38
Tomás Ventura, Anita ⁴	25	c	Mollet	C/ Alsina, s/n Mollet	Hospital Clínic	Barcelona ⁵	9-I-38
Vives Borrrell, Josep	14	S	Mollet	C/ St. Rafael, 1 St. Fost	Hospital	Hospital	9-I-38

3. SOLÉ I SABATÉ, J.M. I VILLARROYA, J. "Catalunya sota les Bombes"

4. Segons testimoni d'en Josep Juliol Prunés, el seu marit, l' Anita Tomás i Ventura va morir embarassada de vuit mesos.

5. RC Barcelona LL 253 F 253 Acta 142 11/1/1938. Inscrició feta per carta-ordre del Jurjat d'instrucció núm. 6. Col·laboració d'en Jordi Oliva Llorens, coordinador del Projecte "el Cost Humà de la Guerra Civil. Centre d'Història Contemporània de Catalunya.

Ferits al bombardeig de 8 de gener de 1938. Registre Hospital de St. Pau

<i>Cognoms i nom</i>	<i>Edat</i>	<i>E. C.</i>	<i>Natural de</i>	<i>Residència</i>	<i>Ferides</i>	<i>Data d'ingrés</i>	<i>Data d'alta</i>
Bancells Llonch, Josep	13 mes.	S	Mollet	C/ Berenguer, 2		9/1/38	12/1/38
Brunés Oliver, Joan	45	C	Palau-Solità	C/ Roger de Llúria, 55	Ferides metralha esquena, cama dreta i mà dreta	9/1/38	12/1/38
Busquets Bonvilà, Francisca	13	S	Mollet	C/ La Plana, 13	Ferida en un braç	8/1/38	22/1/38
Busquets Sans, Antonia	81	V	Mollet	C/ Berenguer, 8	Ferides parietal dret	8/1/38	28/1/38
Carbonell Ribas, Maria	52	C	Barcelona	C/ Berenguer, 8	Ferides al cap	8/1/38	30/1/38
Corominas Falguera, Lluís	46	V	Mollet	C/ Pitarrà, 24	Metralha galta dreta	11/1/38	20/2/38
Defós Martínez, Salvador	60	C	Fuente llano, Múrcia	C/ Jaume I, 9		10/1/38	
Fernández Figueroa, Blar	45	C	Havana, Cuba	C/ Casas Nuevas, 37	Metralha cama esquerra	8/1/38	5/6/38
Roca Coma, Carmen	18	S	Mollet	C/ Alsina, 3	Ferida cama esquerra	10/1/38	11/1/38
Sallent Busquets, Joan	57	C	Mollet	C/ Berenguer, 8	Ferida ull dret	8/1/38	9/2/38
Solé Tura, Rosa	16	S	Mollet	C/ Durruti, 132	Ferides cara, espatlla dreta i esquena	8/1/38	13/1/38
Tapias Prat, Javier	32	C	Mollet	C/ Jaume I, 76	Metralha braç dret	8/1/38	15/1/38
Tesifori Expósito, Manel	42	C	Múrcia	C/ Comarca del Vallès		9/1/38	
Vila Riera, Marc	33	C	Corró d'Amunt	C/ Pau Claris, 20		9/1/38	15/1/38

Morts al bombardeig del 25 de gener de 1939 a Mollet

<i>Cognoms i nom</i>	<i>Edat</i>	<i>E.C.</i>	<i>Professió</i>	<i>Natural de</i>	<i>Residència</i>	<i>Data i hora de la mort</i>	<i>Enterrat</i>	<i>Registre Civil</i>
Barnils Pidevall, Rafael	46	C	Jornaler	St. Julià del Fou (Barcelona)	C/ Durruti Mollet	25-I-39 16 hores	Mollet	Mollet
Casals Picas, José	45	C	Jornaler	Barcelona	Barcelona	25-I-39 16 hores	Mollet	Mollet
Colás Calvo, Miguel	9	S		Sta. Coloma de Gramanet (Barcelona)	C/ Sta. Rosa, 18 Mollet	28-I-39 16 hores	Mollet	Mollet
Feliu Sayol, Marià	57	C	Jornaler	Montmeló (Barcelona)	C/ Comte d'Urgell, 7 Mollet	30-I-39	Mollet	Mollet
Gimeno Domínguez, Vicente	49	C	Carboner	Gilet (València)	C/ Enric Granados, 14 Mollet	25-I-39 16 hores	Mollet	Mollet
Martí Serrano, Acebo	51			Cedillo (Toledo)	Mollet	25-I-39 16 hores	Mollet	Mollet
Marxuach Capella, Fernando	14	C	Jornaler	Mollet (Barcelona)	Mollet	25-I-39 16 hores		Mollet
Padró Viñallonga, Ramon	51	C		Mollet (Barcelona)	Mollet	25-I-39 16 hores	Mollet	Mollet

VÍCTIMS MOLLETANES AL BOMBARDEIG DE GRANOLLERS DEL 31 DE MAIG DE 1938

<i>Cognoms i nom</i>	<i>Edat</i>	<i>E.C.</i>	<i>Professió</i>	<i>Natural</i>	<i>Resident</i>	<i>Data mort</i>	<i>Registre</i>
Samón Riera, Jaume	42	C	Empleat	Mollet	Granollers	31-5-38	
Falguera Busquets, Elvira		C		Mollet	Granollers	31-5-38	
Anglés Anglés, Margarita	78			Tarragona	Mollet	31-V-38	Mollet

Ferits al bombardeig de Granollers de maig 38

<i>Cognoms i nom</i>	<i>Edat</i>	<i>E.C.</i>	<i>Natural</i>	<i>Resident</i>	<i>Data d'ingrés</i>	<i>Data d'alta</i>	<i>Registre</i>
Martí Ciffone Antonell	14	S	Caldes de Montbui	Lina Odena, 94 Mollet	1-6-38	10-6-38	Hospital